

بسم الله الرحمن الرحيم

آثار یاد خدا در زندگی فردی از دیدگاه متون اسلامی

فوزیه فرخی عیسی وند^۱

چکیده

هر انسانی در زندگی فردی و اجتماعی خود مطلوب و هدفی دارد که برای تحقق بخشیدن به آن تلاش و کوشش می‌کند. انسان با ایمانی که در جهت لقاء الهی و رستگاری و نجات خود در تلاش است نیازمند به دو نیروی توان بخش و حرکت آفرین و نگاهدارنده است. آن چه که در انسان تحرک ایجاد می‌کند یاد خدا و صفات جلال و جمال او و نعمت‌های بی پایانش است و آن چه که بازدارنده از موانعی چون خود بینی‌ها و تجاوزها است همانا یاد خداست. هدف از پژوهش حاضر این است که به بررسی شمه ای از آثار و برکات یاد خدا در زندگی فردی انسان بپردازد. این مقاله که در نگارش آن از شیوه توصیفی استفاده شده است، به این نتیجه رسیده است که: بهترین ذکر، ذکر قلبی است، یعنی محبوب در قلب انسان حاضر باشد، یاد خدا منحصر در ذکر لفظی و زبانی نیست، بلکه قلب و سایر اعمال را شامل می‌شود؛ ذکر و یاد خدا در زندگی فردی آثار دنیوی مثل: یاد نمودن خدا از انسان، آرامش قلبی و روحی ایمنی از شیطان و ... را به دنبال دارد. و همچنین آثار اخروی مثل آمرزش گناهان، رهایی از سختی‌های قبر، رهایی از دوزخ و ... را به دنبال دارد.

کلید واژه: آرامش، دعا، ذکر، ذکر قلبی

^۱ - طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه ام اییها (سلام الله علیها)

مقدمه

از دیدگاه متعالی اسلام، هیچ چیزی به اندازه یاد خدا، از ارزش و اعتبار برخوردار نیست، بلکه تمام دستورهای دیگر اسلام زمینه ساز توجه انسان به سوی پروردگارش است. از نظر اسلام صدر و منشا قدرت و کمال روحی و روانی برای انسان و تنها عامل متعالی کردن بشر صرفاً توجه قلبی و درونی او به سوی خالق خویش می‌باشد.^۲

و اهمیت این موضوع به اندازه‌ای است که اگر انسان از یاد خدا رو برگرداند، در تنگناهای زندگی قرار می‌گیرد و نه تنها از هدف اصلی این جهان باز می‌ماند، بلکه در آخر عمر نیز با خسران و پشیمانی روبرو می‌شود که دیگر راه بازگشتی هم ندارد.^۳

در این پژوهش به بررسی دنیوی و اخروی یاد خدا در زندگی فردی انسان پرداخته خواهد شد، کتاب‌های اخلاقی و مقالات زیادی به بررسی این موضوع پرداخته‌اند، از جمله: علی الماسی در کتاب ذکر از دیدگاه قرآن و سنت به بررسی مفهوم ذکر، فضیلت ذکر و آثار و برکات ذکر خدا و... پرداخته است.

اسماعیل نوری در کتاب بررسی آثار تربیتی یاد خدا با تاکید بر اندیشه امام خمینی آثار و برکات یاد خدا را از ابعاد مختلف بررسی کرده است، و همچنین محمدرضا مصطفی در مقاله یاد خدا، در مورد معنا و حقیقت ذکر، مراتب ذکر، آثار ذکر و ... سخن گفته است، در مقاله حاضر به بررسی دقیق‌تری در مورد آثار دنیوی و اخروی یاد خدا در زندگی فردی پرداخته خواهد شد در پژوهش حاضر که به کمک منابع کتابخانه‌ای و منابع دیجیتال گردآوری شده است و به روش توصیفی نوشته شده است، معنا و حقیقت ذکر، مراتب ذکر، آثار دنیوی و اخروی یاد خدا در زندگی فردی، بررسی شده و به سوالات زیر پاسخ داده است:

- ۱- معنا و حقیقت ذکر چیست؟ ۲- مراتب ذکر خداوند کدامند ۳- آثار دنیوی ذکر خداوند در زندگی فردی چیست؟ ۴- آثار اخروی یاد خدا در زندگی فردی چیست؟

^۲ - نساجی، مقاله ذکر خدا الهام بخش قلوب

^۳ - آل یاسین، یاد خدا و آرامش روانی

معنا و حقیقت ذکر

«ذکر» در لغت به معنای «یاد کردن» «به خاطر آوردن» و «ضد فراموشی» است. خواه با زبان باشد یا با قلب یا هردو، خواه بعد از نسیان باشد یا در ادامه ذکر. و نیز «ذکر» به معنای «حفظ شیء» است و خلاف نسیان می باشد.^۴

به بیان دیگر، «ذکر» عبارتست از اینکه آدمی نیروی ادراک خود را متوجه یاد شده کند، یا اینکه نام او را ببرد و یا صفات او را به زبان جاری کند و مصداق مهمتر اینکه در قلب به یاد او باشد. طبق این معنا ذکر معنای عامی دارد که هر چیزی را شامل می شود، اما آنچه خداوند در قرآن کریم به آن امر فرموده، «ذکر خداوند» و «یادآوری نعمتهای الهی» می باشد که در سایه آن انسان غبار غفلت و دوری را از قلب خود بزداید.^۵ در حقیقت ذکر خدا، عبارت است از یک حالت خدا بینی روحانی و توجه باطنی به خدای جهان به گونه‌ای که آدمی خدا را حاضر و ناظر خویش در محضر پروردگار جهان بداند، کسی که این چنین به یاد خدا باشد به دستورات خدا عمل می کند، واجبات را انجام می دهد و محرمات را ترک می کند.^۶

مراتب ذکر

الف) ذکر زبانی

اولین مرتبه آن، «ذکر لفظی و زبانی» است و به این معناست که کسی به ذکر و یاد خدا است همینکه به خدا توجه کرد به قصد قربت اذکار مخصوص را بر زبان جاری سازد بدون آن که به معانی آن‌ها توجه داشته باشد. اما نه به این معنا که «ذکر لفظی» لقلقه زبان باشد این ذکر ارزشی ندارد و شاهد این مدعا اینکه گاه انسان افرادی را می بیند که در عین اینکه با زبان مشغول «ذکر خداوند» هستند، با عمل خویش مرتکب گناه و معصیتی می شوند! و حال آنکه ذکر حقیقی، انسان را از گناه باز می دارد.^۷

ب: ذکر معنوی

انسانی که به قصد قربت ذکر می گوید، در همان حال معنای آن را بر ذهن خود خطور دهد و به دل سرایت دهد

^۴ - حسینی دشتی، دائرة المعارف جامعه اسلامی، ص ۵۶۱

^۵ - فقیهی مقدس، نفیسه، آثار و فواید ذکر خدا و سبک زندگی مومنان، ص ۲۳۲

^۶ - مصطفی پور، محمد رضا، مقاله یاد خدا

^۷ - مصطفی پور، محمد رضا، مقاله یاد خدا - فقیهی مقدس، نفیسه، آثار و فواید ذکر خدا

تا دل از آن متأثر گردد^۸.

ج: ذکر قلبی

در این مرتبه زبان از قلب پیروی می‌کند و ذکر می‌گوید و در باطن ذات به مفاهیم ذکرها ایمان دارد که زبان با پیروی از قلب به گفتن ذکر مشغول می‌شود. این ذکر است که عمیق‌ترین اثرات روحی و معنوی را برای انسان داراست^۹. در این مرتبه انسان به جایی می‌رسد که در می‌یابد: (و هو معکم اینما کنتم^{۱۰}) هرکجا که باشید او با شماست.

د: ذکر در تمام حالات

انسانی که دائم الحضور است و پیوسته خود را در حضور خدا می‌بیند و با او انس دارد و اگر لحظه‌ای غفلت کند احساس گناه کرده و به درگاه خدا توبه می‌کند. البته این مرحله ویژه بندگان خاص خدا است که همیشه با یاد خدا پیوند برقرار کرده و هیچ نوع علاقه و تمایلی که معارض با حبّ الهی و رضا و خوشنودی او باشد در او راه نمی‌یابد^{۱۱}.

آثار ذکر

با توجه به این، ذکر و یاد خدا یک مقام باطنی و استکمال حقیقی معنوی و روحانی است و انسانی که به یاد خدا می‌پردازد و در قلب خود به یاد خداست آثار و علائمی دارد که با آن آثار از انسان غافل از خدا امتیاز داده می‌شود و وجود آن کمال و حقیقت باطنی با آن آثار شناخته می‌شود که برخی از آن آثار عبارتند از:

الف) آثار دنیوی

۱- یاد نمودن خدا از انسان

از شیرین‌ترین ثمراتی که خداوند در رابطه با یاد خدا به اهل ایمان نوید داده، تقابل به مثل در یاد خداست، خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید:

^۸ - مصطفی پور، محمد رضا، مقاله یاد خدا

^۹ - مصطفی پور، محمد رضا، مقاله یاد خدا

^{۱۰} - حدید، ۴

^{۱۱} - مصطفی پور، محمد رضا، مقاله یاد خدا

« فَاذْكُرُونِي اذْكُرْكُمْ^{۱۲} » « مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم ».

اگر انسان‌ها تلاش می‌کنند خود را به گونه‌ای به مرکز قدرت، علم، مال، خیال و... نزدیک کنند چه بسا توفیقی حاصل نکنند بنده می‌تواند با یاد خدا به مرکز همه قدرت‌ها و منبع همه علم‌ها و سرچشمه همه زیبایی‌ها نزدیک شود و همیشه خود را در چنین محضری ببیند^{۱۳}.

در حدیث صحیح آمده که خداوند متعال فرموده است:

« اَنَا جَلِيسٌ مِنْ ذِكْرِنِي^{۱۴} » « من همنشین کسی هستم که مرا یاد کند ».

۲- ایمنی از شیطان

اگر انسان به یاد خدا باشد، از ترفندها و وسوسه‌ها و مکاری‌ها و فریب‌های شیطانی که بخصوص در دنیای امروز با پخش شدن از ماهواره‌ها و رسانه‌های گروهی و بسیاری از روزنامه‌ها و مجلات و فیلم‌ها چون جادوگران زبردست احساسات و نیروی ادراک و دل انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بی‌تردید در امان می‌ماند. شیاطین و دجالان هرگز قدرت فریفتن و گول زدن و ضربه وارد کردن به انسانی که در حقیقت مؤمن و غرق یاد خداست، ندارند^{۱۵}. چنان که قرآن می‌فرماید:

« إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ^{۱۶} »

مسلمانانی که { نسبت به گناهان، معاصی و آلودگی‌های ظاهری و باطنی } تقوا ورزیده‌اند، هرگاه وسوسه‌هایی از سوی شیطان به آنان رسد { خدا و قیامت را } یاد کنند، پس بی‌درنگ بینا شوند و از دام وسوسه‌هایش نجات یابند. رسول اکرم (ص) می‌فرماید:

« أَنَّ الشَّيْطَانَ وَاضِعٌ خَطْمَهُ عَلَى قَلْبِ ابْنِ آدَمَ فَإِذَا ذَكَرَ اللَّهَ سُبْحَانَهُ خَسَّ وَ إِنْ نَسِيَ اتَّقَمَ قَلْبُهُ فَذَلِكَ الْوَسْوَاسُ الْخَنَاسُ^{۱۷} ».

۱۲ - بقره، ۱۵۲

۱۳ - مدرسی یزدی، ذکر سرود هستی، ص ۵۱

۱۴ - حر عاملی، وسائل الشیعه، باب ۸۰، ح ۳

۱۵ - انصاریان، فرهنگ مهرورزی از دیدگاه قرآن و اهل بیت (ع)، ص ۱۰۳ و ۱۰۴

۱۶ - اعراف، ۲۰۱

۱۷ - محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ص ۲۳۳

۳- رهایی از دوزخ

دوزخ که کانون قهر و غضب الهی و مشتمل بر عذاب های گوناگون جسمانی و روحانی است، برای گناهکاران آماده شده است.^{۳۸}

در احادیث معصومان(ع) یکی از وسائل رهایی از دوزخ، ذکر و یاد خدا معرفی شده است. امام صادق(ع)، از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله چنین نقل کرده است:

مَنْ أَكْثَرَ ذِكْرَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَحَبَّهُ اللَّهُ، وَمَنْ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا كُتِبَتْ لَهُ بَرَاءَتَانِ: بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ، وَبَرَاءَةٌ مِنَ النِّفَاقِ.^{۳۹}

هر کس خدا را بیشتر یاد کند، خدا دوستش دارد و هر کس خدا را بیشتر یاد کند، دو نوع براءت برای او نوشته می شود: براءت از آتش دوزخ و براءت از نفاق. در حدیث دیگری از امام صادق(ع) روایت شده است:

رسول خدا صلی الله علیه و آله به اصحاب خود فرمود: «سپرهایی برای خودتان فراهم کنید.» عرض کردند: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! آیا در برابر دشمنی که ما را احاطه کرده و بر ما سایه افکنده است؟ فرمود: «نه، بلکه در برابر آتش دوزخ». گفتند: سپر آتش دوزخ چیست؟ فرمود: بگویید:

«سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ»^{۴۰}

۴- ورود به بهشت

بهشت که کانون رحمت الهی است و دارای انواع نعمت های مادی و معنوی، برای پاداش مؤمنان آماده شده است. در روایت های اسلامی، یکی از وسائل ورود به بهشت، ذکر و یاد خداست.^{۴۱} از امام صادق(ع) روایت شده است:

«من اکثر ذکر الله عزوجل اظله الله في جنته»^{۴۲}. هر کس خدا را بیشتر یاد کند، خدا او را در سایه بهشت خودش قرار می دهد.

^{۳۸} - نورری، بررسی آثار تربیتی یاد خدا با تاکید بر اندیشه امام خمینی (ره)، ص ۸۰

^{۳۹} - حر عاملی، وسائل الشیعه، باب ۵، ص ۱۵۴، ح ۱

^{۴۰} - همان، باب ۲۱، ص ۱۸۶، ح ۴

^{۴۱} - نورری، بررسی آثار تربیتی یاد خدا با تاکید بر اندیشه امام خمینی (ره)، ص ۸۱

^{۴۲} - حر عاملی، وسائل الشیعه، باب ۵، ص ۱۵۶، ح ۶

در حدیث دیگری از آن حضرت روایت شده است: «ثمن الجنة لا إله إلا الله والله أكبر؛ بهای بهشت، گفتن ذکر «لا إله إلا الله» و «الله أكبر» است.^{۴۳}»

۵- آباد کردن بهشت

از مضمون برخی روایت ها پی می بریم، که در بهشت زمین خالی وجود دارد و آبادی آن به وسیله ذکر است. همان گونه که در دنیا می بینیم، زمین را به دوگونه آباد می کنند: یا با کشاورزی و درخت کاری یا با ساختمان سازی. در سخنان معصومان(ع) نیز وسیله هر دو نوع آبادی در بهشت، ذکر خدا معرفی شده است. در حدیثی از پیشوایان معصوم(ع) آمده است:^{۴۴}

در بهشت قسمت هایی غیرآباد وجود دارد. هنگامی که شخصی شروع به ذکر می کند، فرشتگان نیز شروع به درخت کاری می کنند و گاهی تعطیل می کنند و می گویند صاحب ما ذکر گفتن را تعطیل کرد.^{۴۵}

در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده است:
در معراج به بهشت رفتم، دیدم قسمت هایی از آن آباد نشده است و فرشتگان را دیدم که با خشت هایی از طلا و نقره ساختمان می سازند و گاهی دست از کار می کشند و کار را تعطیل می کنند. علت تعطیلی را از خودشان پرسیدم، گفتند: ما منتظر می مانیم تا مصالح ساختمانی برسد. گفتم: مصالح ساختمانی شما چیست؟ گفتند: آنکه مؤمن صاحب این ساختمان بگوید: «سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَ اللَّهُ أَكْبَرُ» هرگاه او ذکر بگوید، می سازیم و هرگاه او توقف کند، ما هم متوقف می شویم.^{۴۶}

^{۴۳} - حر عاملی، وسائل الشیعه، باب ۳۲، ص ۱۹، ح ۲

^{۴۴} - نورری، بررسی آثار تربیتی یاد خدا با تاکید بر اندیشه امام خمینی (ره)، ص ۸۱

^{۴۵} - حر عاملی، وسائل الشیعه، باب ۲، ص ۱۵۲، ح ۳

^{۴۶} - همان، ابواب ذکر، باب ۳۱، ص ۱۸۸ و ۱۸۹، ح ۱۰

نتیجه

از دیدگاه متعالی اسلام هیچ چیزی به اندازه یاد خدا از ارزش و اعتبار برخوردار نیست، بلکه تمام دستورهای دیگر اسلام زمینه ساز توجه انسان به سوی پروردگارش است. از نظر اسلام صدر و منشا قدرت و کمال روحی و روانی برای انسان و تنها عامل متعالی کردن بشر صرفاً توجه قلبی و درونی او به سوی خالق خویش می‌باشد و انسان در سایه ذکر خداوند است که به سعادت دنیوی و اخروی می‌رسد.

از اینرو مقاله حاضر با عنوان آثار یاد خدا در زندگی فردی از دیدگاه متون اسلامی به شرح ذیل است:

- ۱- حقیقت ذکر، عبارت است از توجه قلبی انسان به ساحت قدس الهی ۲- بهترین ذکر، ذکر قلبی است یعنی محبوب در قلب انسان، حاضر باشد. ۳- یاد خدا منحصر در ذکر لفظی و زبانی نیست، بلکه قلب و سایر اعمال را شامل می‌شود. ۴- آثار و برکات دنیوی یاد خداوند در زندگی فردی عبارتند از: یاد نمودن خدا از انسان، ایمنی از شیطان، آرامش قلبی و روحی، روشنایی دل، خودیابی، حکمت و علم و ...
- ۵- آثار و برکات اخروی یاد خداوند در زندگی فردی عبارتند از: آمرزش گناهان، رهایی و نجات از سختی‌های قبر، رهایی از دوزخ، آباد کردن بهشت و ...

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ۱- الماسی، علی، ذکر از دیدگاه قرآن و سنت، قم، انتشارات شکوری، چ ۱، (۱۳۹۴ ه.ش)
- ۲- انصاریان، حسین، فرهنگ مهر ورزی از دیدگاه قرآن و اهل بیت(ع)، قم، دارالعرفان، تعداد جلد ۱، (۱۳۸۵ ه.ش)
- ۳- حر عاملی، محمد، وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة، قم، موسسه آل البيت، چ ۱، (۱۴۱۰ ه.ق).
- ۴- حسینی دشتی، مصطفی، معارف و معاریف(دائرة المعارف جامعه اسلامی)، تهران، موسسه فرهنگی ارایه، چ ۳، ج ۱۰، (۱۳۷۹ ه.ش)
- ۵- رضایی اصفهانی، محمد علی، قرآن و علوم انسانی، قم، انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، تعداد جلد ۱، (۱۳۹۱ ه.ش)
- ۶- سادات، محمد علی، اخلاق اسلامی، بی جا، مراکز تربیت معلم، چ ۱ (۱۳۶۶ ه.ش).
- ۷- طباطبایی، محمد حسین، سبک زندگی مومنانه، مدرسه دانشجویی قرآن و عترت، تهران، انتشارات قرآن و اهل بیت نبوت، چ ۱، (۱۳۹۴ ه.ش)
- ۸- قمی، عباس، سفینه البحار، ایران، دارالاسوه، چ ۲، ج ۲، (۱۴۱۶ ه.ق).
- ۹- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمة، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحديث، تعداد جلد ۱۵، (۱۳۸۶ ه.ش)
- ۱۰- مدرسی یزدی، محمد رضا، ذکر سرود هستی، دارالتفسیر، چ ۱، (۱۳۹۲ ه.ش)
- ۱۱- نوری، اسماعیل، بررسی آثار تربیتی یاد خدا با تاکید بر اندیشه امام خمینی (ره)، قم، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، (۱۳۸۸ ه.ش)

مقالات

- ۱- آل یاسین، علی، مقاله یاد خدا و آرامش روانی، شماره ۱۷۱
- ۲- فقیهی مقدس، نفیسه، آثار و فواید ذکر خدا، پایگاه جامع علوم و معارف قرآن، تاریخ انتشار ۸۸/۲/۶
- ۳- مصطفی پور، محمد رضا، یاد خدا، مجله پاسدار اسلام، شهریور ۱۳۸۱، شماره ۳۲۱
- ۴- نساجی، زهرا، ذکر خدا الهام بخش قلوب، مجله پاسدار اسلام، آذر ۱۳۸۰، شماره ۲۴۰.
- ۵- نساجی زواره، اسماعیل، آثار ذکر در سازندگی روحی و اخلاقی، مجله مکتب اسلام، شماره ۱، ۱۳۸۲

منابع الکترونیک

۱- <https://noors.jtrhs>

۲- ensani.ir

۳- quran.isca.ac.ir